

Rupantaran : A Multidisciplinary Journal
 Vol. VII : pp 145-152, February, 2023
 ISSN (Print) : 2091-0061, ISSN (Electronic) : 2738-9960
<https://doi.org/10.3126/rupantaran.v7i1.52322>
 Research Management Cell (RMC)
 Dhankuta Multiple Campus, Dhankuta
 Tribhuvan University, Nepal

प्राज्ञिक लेखनका अभिलक्षण र तत्वहरू

डा. तिलकप्रसाद लम्साल¹

Email: tilaklamsal522@gmail.com

सार

प्रस्तुत लेखमा प्राज्ञिक लेखनका विशेषता र तत्वहरूबारे छलफल गरिएको छ। यस क्रममा लेखनका विविध रूपहरूका परिप्रेक्ष्यमा प्राज्ञिक लेखनका विशेषता, तिनका अभिलक्षण र संरचक तत्वहरू माथि प्रकाश पार्दै तिनलाई उद्घाटित गर्ने काम गरिएको छ। गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित यस लेखमा द्वितीयक स्रोतअन्तर्गत पुस्तकालयीय कार्यका माध्यमबाट पुस्तक र पत्रपत्रिकाहरूबाट प्राज्ञिक लेखनका प्रयोजन तथा उद्देश्यहरू, अभिलक्षण र तत्वहरू सँग सम्बन्धित सामग्रीहरू सङ्कलन गरिएको छ। वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिको उपयोग गरेर सङ्कलित सामग्रीको प्रस्तुतीकरण गरिएको छ। प्राज्ञिक लेखनका स्थापित मान्यताहरूलाई सैद्धान्तिक आधार बनाइएको छ। त्यसै गरी लेखनका निश्चित मान्यताका आधारमा रही आफ्ना विचारलाई अरु समक्ष सटीक र वस्तुपरक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु प्राज्ञिक लेखनको प्रयोजन तथा उद्देश्य रहेको र प्राज्ञिक लेखन हुनका लागि शीर्षक चयन, समस्या कथन, प्राक्कल्पना, अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा, तर्क, कार्यकारण सम्बन्ध, प्रमाण, तथ्याङ्क, दृश्यमूलक सूचना, तालिकीकरण, परिभाषीकरण, विश्लेषण, निष्कर्षण र सामान्यीकरण एवम् उद्धरण तथा सन्दर्भसामग्री जस्ता तत्व वा उपकरणहरू आवश्यक पर्दछन् भन्ने तथ्यलाई अध्ययनको प्राप्तिका रूपमा लिइएको छ। त्यस क्रममा प्राज्ञिक लेखन बौद्धिकता र तार्किकताले सुसम्बद्ध र प्राविधिक रूपले सुसङ्गठित एवम् सुव्यवस्थित रहेको र ज्यादै औपचारिक शैलीमा कुनै विषयलाई विविध कोणबाट आलोचनात्मक दृष्टिले विश्लेषण गरेर खास प्राज्ञिक जिज्ञासाको उत्तर वा समाधान खोज्ने काम गरिन्छ भन्ने निष्कर्षसमेत प्रस्तुत गरिएको छ।

मुख्य शब्दावली : दाबी, प्राक्कल्पना, प्राज्ञिक, भावहरण, व्यतिरेक, शोध

परिचय

कुनै विषय, घटना वा सन्दर्भप्रति लेखकका धारणा, अनुभूति, विचार वा प्रतिक्रियालाई अरु व्यक्ति वा पाठक सामु लिखित रूपमा प्रस्तुत गर्नु लेखन हो। यो लेखाइसम्बन्धी सिप वा कला हो। लेखनका विविध रूपहरू हुन्छन्, जस्तै : पत्र लेखन, इमेल लेखन, सूचना लेखन, समाचार लेखन, टिप्पणी लेखन, सम्भाषण लेखन, विज्ञापन लेखन, साहित्य लेखन, पाठ्यपुस्तक लेखन, प्रतिवेदन (रिपोर्ट) लेखन, व्यक्तिवृत्त लेखन, अभिलेख (माइन्ट्युट) लेखन, व्याख्यानपत्र/कक्षा नोट/ टिपोट लेखन, भूमिका लेखन, अध्ययनपत्र लेखन, सम्पादकीय लेखन, लेखसमीक्षा लेखन, पुस्तक समीक्षा लेखन, गोष्ठीपत्र लेखन, शोधमूलक लेखन वा प्राज्ञिक लेखन आदि। लेखनका यी विविध रूपहरूलाई मूल रूपमा अनौपचारिक र औपचारिक तथा सिर्जनात्मक र प्राज्ञिक/बौद्धिक गरी दुई वर्गमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ।

अनौपचारिक लेखनअन्तर्गत सिर्जनात्मक लेखन पर्दछ। यसमा लेखकको निजी अनुभव र धारणालाई महत्व र स्थान दिइन्छ। यो ज्यादा स्वतन्त्र, वैयक्तिक र आत्माभिव्यञ्जक (सेल्फ एक्सप्रेसिभ) हुन्छ। यसअन्तर्गत पत्र लेखन, इमेल लेखन, सूचना लेखन, समाचार लेखन, सम्भाषण लेखन, विज्ञापन लेखन, साहित्य लेखन आदि पर्दछन्।

औपचारिक लेखनअन्तर्गत प्राज्ञिक लेखन पर्दछ। यसलाई बौद्धिक लेखन पनि भनिन्छ। अङ्ग्रेजीमा यसलाई एकेडेमिक राईटिङ भनिन्छ। यसमा लेखक कुनै पनि विषयप्रति सन्देही, प्रश्नवाची, तार्किक, बौद्धिक र आलोचनात्मक

¹ डा. लम्साल नेपाल खुल्ला विश्वविद्यालय, मानभवन, ललितपुरमा नेपाली विषयको उप-प्राध्यापक पदमा कार्यरत हुनुहुन्छ।

हुन्छ । यसमा लेखकको निजताका साथै प्राज्ञिकताका तत्वहरूलाई ग्रहण गरिन्छ । यसअन्तर्गत आलेख स्तरीय प्राज्ञिक लेखन, कृति समीक्षा, समकक्षी समीक्षा, पूर्वसाहित्य समीक्षा लेखन, अनुसन्धानमूलक लेख लेखन, अनुसन्धान प्रस्ताव लेखन, शोधसार लेखन, शोधप्रतिवेदन (शोधप्रबन्ध) आदि स्तरीय लेखन पर्दछन् ।

लेखन भनेको लेख्ने कला हो । प्राज्ञिक लेखन एक उत्कृष्ट बौद्धिक लेखन कला हो । यसलाई बुद्धिद्वारा ग्रहण गरिएको भाषिक सिप वा कला मानिन्छ । प्राज्ञिक शब्दको शाब्दिक अर्थ प्राज्ञद्वारा सम्पन्न हुने वा गरिने कार्य भन्ने बुझिन्छ (पोखरेल, २०५०, पृ. ८९१) । पोखरेलकै अनुसार प्राज्ञ शब्दको अर्थ प्रखर वा परिपक्व बुद्धि भएको, बुद्धिमान, अत्यन्त सीप भएको, ज्यादै सिपालु, दक्ष वा अध्ययनद्वारा प्रशस्त ज्ञान आर्जन गरेको व्यक्ति, विशिष्ट, पण्डित, विज्ञ भन्ने रहेको छ (२०५०, पृ. ८९१) । यस सम्बन्धमा भण्डारी भन्दछन्— “प्राज्ञिक/बौद्धिक अभिव्यक्ति भनेको बुद्धिद्वारा ग्रहण गरिन योग्य अभिव्यक्ति (लेखन) भन्ने बुझिन्छ । यसमा नयाँ कुरा सोचन सक्ने वा कल्पना गर्न सक्ने मानसिक शक्ति एवम् बुद्धि, विवेक र विशिष्ट ज्ञानको आवश्यकता पर्दछ (२०७४, पृ. ४) ।” यसरी प्राज्ञिक लेखनमा अध्ययनद्वारा विशिष्ट ज्ञानको खोजी गरिन्छ भन्न सकिन्छ । यो वस्तुपरकता, तथ्यपरकता र तार्किकतामा निर्भर हुन्छ । यो गहन र परिष्कृत हुन्छ । प्राज्ञिक लेखन साहित्यिक र साहित्येत्तर तथा स्वतन्त्र र निर्देशित दुवै हुन सक्छ । यो आभ्यासिक लेखनको रूपमा पनि रहन सक्छ । मूलतः शोधमूलक लेखनहरू प्राज्ञिक लेखनअन्तर्गत पर्दछन् ।

प्राज्ञिक लेखनमा मानक भाषा र प्रविधिमा जोड दिइन्छ । यसको संरचना निश्चित सङ्गठनात्मक ढाँचामा हुन्छ । यसमा एक प्रश्न वा जिज्ञासाको समाधान गरिन्छ । एक दावी (क्लेम) को स्थापना गरिन्छ । कार्यकारण सम्बन्धयुक्त तर्क प्रस्तुत गरिन्छ । प्राज्ञिक लेखनमा आफ्नो मतलाई प्रमाण उदाहरण, साक्ष्य, तथ्य, तथ्याङ्कबाट पुष्टि गरिन्छ । यसका लागि अरूका कथन वा विचारलाई प्रत्यक्ष कथन, सारांशीकरण, परोक्ष कथन (प्याराफ्रेजिड) मा प्रस्तुत गरिन्छ । यसो गर्दा विवेच्य विषयको वर्णन व्याख्या, खण्डनमण्डन, तुलना र व्यतिरेक देखाइन्छ । यस सन्दर्भमा उद्धरणको प्रयोग गरिन्छ । सन्दर्भसामग्री दिइन्छ र अन्त्यमा निष्कर्षण र सामान्यीकरण गरिन्छ ।

एकातिर कतिपय बौद्धिक स्तरका लेखहरूमा प्राज्ञिक लेखनका अभिलक्षण र तत्वहरू समावेश नभएकाले ती लेखहरू सामान्य लेखन जस्ता देखिन्छन् भने अर्कातिर प्राज्ञिक लेखनका विशेषता र यसका संरचक तत्वहरूलाई विषय बनाएर लेखहरू कमै प्रकाशित भएका छन् । कुनै पनि लेखलाई बौद्धिक स्तरको बनाउन प्राज्ञिक लेखनका अभिलक्षण र तत्वहरूका बारेमा जानकार हुन आवश्यक हुन्छ । त्यसैले यस अभावलाई पूर्ति गर्न प्रस्तुत लेखमा प्राज्ञिक लेखनको प्रयोजन, उद्देश्य, अभिलक्षण र तत्वहरू के कस्ता हुन्छन् भन्ने प्राज्ञिक जिज्ञासालाई समस्या कथनको रूपमा लिइएको छ र तिनै समस्याहरूलाई केन्द्रमा राखेर वर्णन, विश्लेषण गर्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको छ ।

विधि तथा सामग्री

यो लेख गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचामा आधारित छ । आवश्यक सामग्रीहरू द्वितीयक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएको छ । यसका लागि पुस्तकालयीय पद्धति अपनाइएको छ । सङ्कलित सामग्रीको प्रस्तुतीकरणका लागि वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक अध्ययन विधिको उपयोग गरिएको छ । पाश्चात्य जगत्मा स्थापित एकेडेमिक राइटिङ (प्राज्ञिक लेखन) का मूलभूत मान्यताहरूलाई सैद्धान्तिक अवधारणाका रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

परिणाम र छलफल

प्राज्ञिक लेखनका विशेषता र तत्वहरू सम्बद्ध सङ्कलित सामग्रीबाट प्राप्त परिणामलाई छलफलका माध्यमबाट निम्नानुसार प्रस्तुतीकरण गरिएको छ :

प्राज्ञिक लेखनको प्रयोजन तथा उद्देश्यहरू

प्राज्ञिक लेखनको उद्देश्य के हो र यो कार्य किन गरिन्छ भन्ने कुरामा लेखक प्रष्ट हुनु जरुरी हुन्छ । बेलीका शब्दमा लेखकले प्रस्तुत गरेको वा छानेको प्रश्नको जवाफ दिन, साभा चासोको विषयमा विचार विमर्श गर्न, लेखकको विचार प्रस्तुत गर्न, कुनै विषयप्रति अरूद्वारा गरिएको शोधको संश्लेषण गर्न र लेखकद्वारा सञ्चालित अनुसन्धानको प्रतिवेदन तयार गर्नका लागि प्राज्ञिक लेखनको प्रयोजन रहेको छ (२००६, पृ.३) । त्यसै गरी स्वेल्स र फेकका विचारमा प्राज्ञिक लेखनमा पाठक (अडियन्स), उद्देश्य (परपोज), सङ्गठन (अर्गनाइजेसन), शैली (स्टायल), प्रवाह (फ्लो), प्रस्तुतीकरण (प्रिजिन्टेसन) समेत गरी ५ ओटा पक्षहरू समावेश हुनुपर्छ (२०१२, पृ.३) । अतः लेखनका निश्चित तत्वका आधारमा रही आफ्ना विचारलाई अरू समक्ष सटीक र वस्तुपरक ढङ्गले प्रस्तुत गर्नु प्राज्ञिक लेखनको प्रयोजन तथा उद्देश्य रहेको देखिन्छ ।

प्राज्ञिक लेखनका अभिलक्षण वा विशेषताहरू

प्राज्ञिक लेखन एक प्रकारको शोध लेखकै रूपमा रहेको देखिन्छ । त्यसैले प्राज्ञिक लेखन र शोधविधिका मूलभूत पक्षमा धेरै कुरामा समानता पाइन्छ । अनुसन्धान लेखन र प्राज्ञिक लेखनविच उद्देश्य र संरचक तत्वका दृष्टिले आधारभूत रूपमा समानता नै देखिन्छ । दुवै उच्च बौद्धिक कार्य हुन् । आधारभूत पक्षमा समानता हुँदा हुँदै पनि यी दुवैका विच आयाम र संरचनाका पक्षमा भने केही भिन्नता छ । कोइरालाले भनेभैं शोध लेख सामान्य लेख, समीक्षा वा समालोचनाभन्दा भिन्न हुन्छ । यो शोधविधिमा आधारित हुन्छ । यो वस्तुपरक र तथ्यपरक हुन्छ । यसको निष्कर्ष मूल्याङ्कनीय र परीक्षणीय हुन्छ । यसको खास संरचना र ढाँचा हुन्छ (२०७०, पृ. १४-२३) । प्राज्ञिक लेखन मूलतः आलेख स्तरीय र शोधप्रबन्ध स्तरीय गरी दुई स्वरूपको हुन्छ । आलेख स्तरीय प्राज्ञिक लेखनमा जिज्ञासाको सानो आयाम हुन्छ । यसमा शोधलेख, अनुसन्धानात्मक लेख, रिसर्च आर्टिकल आदि पर्दछन् । शोधप्रबन्ध स्तरीय प्राज्ञिक लेखनको स्वरूप भने लामो आयामको हुन्छ ।

प्राज्ञिक लेखन सृजनात्मक लेखनको व्यतिरेकी भएको हुँदा यसका लागि बारम्बार अभ्यासको खाँचो पर्दछ । यो मस्तिष्कको एक अभ्यास (ह्याविटस् अफ माइन्ड) हो । विवेच्य वस्तुलाई तर्कसङ्गत रूपमा दावी र प्रमाणसहित बौद्धिक विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्न लेखकले प्राज्ञिक लेखन अभ्यासका मुख्य ४ पक्षहरूमा ध्यान दिनुपर्नेतर्फ ग्रिन र लिडिन्स्केले सुझाएका छन् (२०१२, पृ. ४) । ती हुन् : (क) प्राज्ञिक लेखकहरू सोधखोज (इन्क्वायरी) गर्छन् । (ख) प्राज्ञिक लेखकहरू जटिलताको खोजी र मूल्याङ्कन (सिकिङ् एन्ड भ्यालुइङ् कम्प्लेक्सिटी) गर्छन् । (ग) प्राज्ञिक लेखकहरू लेखनलाई वार्तालापका (कन्भर्सेसन) रूपमा हेर्छन् । (घ) प्राज्ञिक लेखकहरू लेखन एक प्रक्रिया (प्रोसेस) हो भन्ने कुरा सम्झन्छन् । यसरी प्राज्ञिक लेखन मस्तिष्कको बारम्बार अभ्यासको आदतको रूपमा देखा पर्ने अनुसन्धानमूलक लेखन कार्य हो । यसै गरी प्राज्ञिक लेखनका अभिलक्षण तथा विशेषताहरूका सम्बन्धमा भण्डारीको विचार यस्तो देखिन्छ : प्राज्ञिक लेखन बौद्धिक लेखनसँग सम्बन्धित हुन्छ । यसमा पनि तथ्यपरकता हुनु आवश्यक छ । यो ज्ञान संज्ञानमा आधारित हुन्छ । यो योजनाबद्ध सङ्गठित लेखन हो । यो स्तरीय मानक भाषा प्रयोग गरिएको र अभिव्यक्तिगत तार्किकतामा आधारित जटिल (परिष्कृत) प्रस्तुतिकरण भएको मध्यम शैलीको लेखन कार्य हो । यस्तो लेखनमा न्यून कल्पना हुन्छ (२०७४, पृ.५) । अतः शोध लेखकै एक प्रकारको रूपमा रहेको प्राज्ञिक लेखनसम्बन्धी उपर्युक्त छलफलका आधारमा यसका मूलभूत अभिलक्षण तथा विशेषताहरूलाई निष्कर्षका रूपमा निम्नानुसार देखाउन सकिन्छ :

- (क) यो पूर्णतः औपचारिक, वस्तुपरक, तार्किक र बौद्धिक लेखन हो ।
- (ख) यो अनौपचारिक र सृजनात्मक लेखनको व्यतिरेकी छ ।
- (ग) यो बौद्धिक लेखन कार्यको छातातुल्य साभा स्वरूप हो जसभित्र सानो आयामको शोधाधारित बौद्धिक लेखन र ठुलो आयामको शोधप्रतिवेदन दुवै समाविष्ट हुन्छन् ।
- (घ) यो प्रविधिगत रूपले सुसंगठित तथा सुव्यवस्थित हुन्छ ।
- (ङ) यसमा कुनै प्राज्ञिक जिज्ञासाको प्रामाणिक समाधान खोजी गरिन्छ ।
- (च) प्राज्ञिक लेखन विवेच्य विषयप्रति सन्देही, प्रश्नवाची र आलोचनात्मक प्रकृतिको हुन्छ ।
- (छ) लेखनमा कर्म वाच्यीय र भाव वाच्यीय भाषाको प्रयोग हुन्छ ।

प्राज्ञिक लेखनका तत्वहरू

प्राज्ञिक लेखन एक अनुसन्धानमूलक कार्य हो । यसका तत्वहरू सम्बद्ध सङ्कलित सामग्रीहरूको छलफलबाट प्राज्ञिक लेखन हुनका लागि मूलतः शीर्षक चयन, समस्था कथन/प्राज्ञिक प्रश्न/जिज्ञासा, प्राज्ञिक प्रस्थापना/दावी/प्राक्कल्पना, अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा/प्रारूप, तर्क, कार्यकारण सम्बन्ध, प्रमाण/उदाहरण/साक्ष्य/तथ्य/तथ्याङ्क, दृश्यमूलक सूचना, तालिकीकरण, परिभाषा/परिभाषीकरण, विश्लेषण (वर्णन, व्याख्या, खण्डन, मण्डन, तुलना र व्यतिरेक), निष्कर्षण र सामान्यीकरण र उद्धरण तथा सन्दर्भसामग्री गरी १३ ओटा तत्व/उपकरणहरू आवश्यक पर्दछन् भन्ने परिणाम प्राप्त भएको छ । जसको चर्चा निम्नानुसार गरिएको छ :

शीर्षक चयन

प्राज्ञिक लेखनमा सर्वप्रथम अनुसन्धेय क्षेत्रको छनौट गरिन्छ र त्यस विषयसम्बद्ध शीर्षक चयन गरिन्छ । के का बारेमा अनुसन्धान गर्ने भन्ने कुराको यकिन गर्नु नै शीर्षक चयन हो (शर्मा र लुइटेल, २०५२, पृ. २४) । प्राज्ञिक लेखनको शीर्षक सूक्ष्म तहको खोजीमा केन्द्रित हुने र प्राज्ञिक दृष्टिले मूलभूत समस्याको समाधान खोज्ने प्रकृतिको हुनुपर्छ ।

चालिसेका अनुसार शीर्षक चयन गर्दा रूचिक्षेत्र, ज्ञानक्षेत्र, आवश्यकता, विषयगत ज्ञान, विषयगत महत्व, औचित्य, सामग्रीको पहुँच र उपलब्धता, खास विधा, खास सिद्धान्त, खास मान्यता, खास प्रणाली आदि पक्षमा केन्द्रित भएर निर्धारण गरिनु राम्रो मानिन्छ (२०७३, पृ. १३)। प्राज्ञिक लेखनको शीर्षक चयन गर्दा निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्छ :

- (क) शीर्षक सङ्क्षिप्त, स्पष्ट, मूर्त र विशिष्ट हुनुपर्छ।
- (ख) यो थोरैमा धेरै कुरा भन्न सकिने किसिमको हुनुपर्छ।
- (ग) यो समस्याकेन्द्री (प्रश्नमुखी) हुनुपर्छ।
- (घ) यो महत्वाकाङ्क्षी, अमूर्त र धेरै व्यापक, धेरै जटिल वा धेरै सामान्य हुनु हुँदैन।
- (ङ) यो द्वयार्थक, अनेकार्थक वा अस्पष्ट हुनु हुँदैन।
- (च) यसले तर्क (आर्गुमेन्ट) र दावी (क्लेम) सँग सम्बन्ध राख्न सक्ने हुनुपर्छ।
- (छ) यसमा एक अध्ययन, एक विवेचना, विश्लेषण जस्ता अमूर्त पदपदावलीको प्रयोग गर्नु हुँदैन।

समस्या कथन/प्राज्ञिक प्रश्न/जिज्ञासा

समस्या कथन प्राज्ञिक लेखनको अनिवार्य तत्व हो। कुन प्राज्ञिक समस्याको समाधान गर्न खोजिएको हो त्यो कुरा प्राज्ञिक लेखनमा स्पष्ट हुनुपर्छ। यसलाई प्राज्ञिक प्रश्न वा जिज्ञासा पनि भनिन्छ। समस्या कथनमा शोधप्रश्न रहन्छन्। शोधप्रश्न प्रस्तुत गर्नुअघि समस्यालाई सङ्केत गर्ने कथन पनि अनिवार्य राख्नुपर्छ। उक्त कथनमा समाधान गर्न खोजिएको प्राज्ञिक समस्या र त्यसको औचित्य के हो, के कस्तो दावीका आधारमा शोध गर्न लागिएको हो भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुपर्छ। अनि मात्र शोधप्रश्न राख्नुपर्छ। प्राज्ञिक लेखनको शोधप्रश्न तयार गर्दा निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनुपर्छ

- (क) समस्या वा शोधप्रश्नहरू शीर्षक अनुकूल हुनुपर्छ।
- (ख) शीर्षकले मागेको कुराभन्दा बाहिर गएर प्रश्न बनाउनु हुँदैन।
- (ग) शोधप्रश्नको सङ्ख्या कम्तीमा ३ देखि बढीमा ५ ओटासम्म हुनु उपयुक्त हुन्छ।
- (घ) प्राज्ञिक प्रश्न समाधानयोग्य र समाधान चाहिँ मापनीय हुनुपर्छ।

प्राज्ञिक प्रस्थापना/दावी/प्राक्कल्पना

प्राज्ञिक प्रस्थापना त्यस्तो धारणा, कथन वा विचारको स्थापना हो, जो छलफलयोग्य, बहसयोग्य हुन्छ। यसलाई दावी वा प्राक्कल्पना पनि भनिन्छ। दावी वा प्राक्कल्पनाप्रति अन्य व्यक्तिहरू सजिलै सहमत नहुन सक्छन्। यसो भयो भन्दैमा प्राज्ञिक दावी (क्लेम) को स्थापना गर्दा असहमत हुनेहरूका विचारलाई जबरजस्त दावाउनु भने हुँदैन। यसलाई प्रमाणित वा पुष्टि गर्न पर्याप्त र उपयुक्त प्रमाण र कारणको प्रस्तुति गर्नुपर्छ। दावी र प्रमाणका बिच आपसी सङ्गति र सम्बद्धता कायम हुनुपर्छ। यो विशिष्ट र सीमाबद्ध हुनुपर्छ। प्राज्ञिक लेखनमा प्राक्कल्पनालाई बेग्लै शीर्षकमा राख्न पनि सकिन्छ। यदि बेग्लै नराख्ने भए समस्या कथनमै समावेश गर्न सकिन्छ। दावीका सम्बन्धमा ग्रिन र लिडेन्स्कीले तथ्यको दावी, मूल्यको दावी र नीतिको दावी गरी दावी (क्लेम) का ३ प्रकारहरूको चर्चा गरेका छन् (२०१२, पृ. ५१) यसरी दावीको पुष्टि गर्नु नै प्राज्ञिक लेखनको मूल मर्म रहेको देखिन्छ।

अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा/प्रारूप

प्राज्ञिक लेखन (शोधप्रबन्ध स्तरीय र आलेख स्तरीय) मा अनुसन्धेय समस्या वा शोधप्रश्नको समाधानका लागि कुन अध्ययनविधि अँगालिएको हो स्पष्ट पार्नुपर्छ। यसका साथै सम्बद्ध सामग्री विश्लेषणका लागि उपयोग गरिएको सैद्धान्तिक अवधारणाको ढाँचा वा प्रारूपको सङ्क्षिप्त उल्लेख पनि गर्नुपर्छ।

तर्क

तर्क (आर्गुमेन्ट) दावीलाई स्थापित गर्ने एउटा प्रक्रिया हो। यसभित्र दावीलाई पुष्टि गर्ने पर्याप्त आधारहरू विद्यमान हुनुपर्छ। यसलाई कारण, उदाहरण र अनुसन्धानद्वारा सिद्ध गरिन्छ। बेलीका अनुसार तर्क र छलफल (आर्गुमेन्ट एन्ड डिस्कसन) गर्दा छलफलको संरचना २ प्रकारको हुन्छ, लम्बीय र क्षैतिजीय (२००६, पृ. ८५)। छलफल गर्दा आत्मगत वाक्यांशहरू (मेरो दृष्टिकोणमा, मेरो विचारमा आदि) भएको भाषाको प्रयोगबाट जोगिनुपर्छ। वस्तुपरक वाक्यांशहरू (इम्पर्सनल् फेजेज) वा कर्म तथा भाववाच्यीय युक्त भाषाको प्रयोग गर्नुपर्छ। आफ्ना विचारहरूलाई समर्थन

गराउन निम्न पदसमूहहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ, जस्तै :का अनुसार,.....दावी गर्छन्,.....का विचारमा आदि (बेली, २००६, पृ. ८५) । छलफलका क्रममा प्रतितर्कहरू (काउन्टर आर्गुमेन्टस्) सुरुमै प्रस्तुत गर्नुपर्छ भने विचार बेलीले राखेको देखिन्छ (२००६, पृ. ८५) । आफ्ना विचारहरूका विरोधी विचारलाई प्रतितर्कहरू भनिन्छ । प्राज्ञिक छलफलमा तर्कका दुवै पक्षमा आफू परिचित हुनुपर्छ र आफ्नो विचारका समर्थनका लागि कारणहरू पेस गर्नुपर्छ । आफ्नो दृष्टिकोण प्रस्तुत गर्नुभन्दा अगाडि प्रायः प्रतितर्कहरूमाथि छलफल गर्नुपर्छ (बेली, २००६, पृ. ८५) । यस सन्दर्भमा ग्रिन र लिडेन्स्कीले तर्क विश्लेषणका निम्नलिखित चरणहरू अपनाउनु पर्ने सुझाव दिएका छन् (२०१२, पृ. ५८) :

- (क) दावीको प्रकारको पहिचान : तथ्यको दावी, मूल्यको दावी र नीतिको दावी के हो ?
 - (ख) दावीको समर्थनमा प्रयोग गरिएको कारणहरूको विश्लेषण : के तिनीहरू हालसालका, प्रासङ्गिक, विश्वसनीय र सटीक छन् ?
 - (ग) लेखकको भन्ने तरिकाहरू (कन्सेसन्स्) को पहिचान : लेखकको स्वीकारोक्ति वैध छ भनेर अरूका तर्कहरूले मानेको छ ?
 - (घ) प्रतिवादको पहिचान : के तर्क विरोधाभासी छ वा लेखकको स्थितिलाई चुनौती दिन्छ ?
- लुन्सफोर्ड र अन्यले पनि प्राज्ञिक तर्कका विशेषताहरू प्रस्तुत गरेको देखिन्छ (२०१६, पृ. ३७९), जस्तै :
- (क) यो अनुसन्धानमा आधारित हुन्छ र यसले प्रमाण वा साक्ष्यलाई उपयोग गर्छ, यो लिखित रूपमा तयार हुन्छ ।
 - (ख) यो व्यावसायिक, प्राज्ञिक वा शैक्षिक संस्थासँग सम्बन्धितहरूका लागि कुनै शीर्षकका बारेमा केही कुरा बुझाउन लेखिएको हुन्छ ।
 - (ग) यसले एकदम औपचारिक स्पष्ट र कहिलेकाहीं प्राविधिक शैलीमा प्रस्ट र सम्मोहक तर्कको निर्माण गर्छ ।
 - (घ) यसले निश्चित प्रारूप (फर्मेट) र विरामचिन्ह (पन्क्चुएसन्) को अनुसरण गर्छ ।
 - (ङ) यो व्यावसायिक (प्रोफेसनल्) र उद्धरण शैलीको प्रयोग गरेर दस्तावेजको रूपमा तयार हुन्छ ।
- यी छलफलका आधारमा के भन्न सकिन्छ भने प्राज्ञिक लेखनमा तर्कलाई स्थापित, सत्यापित र प्रमाणित गर्नुपर्छ ।

कार्यकारण सम्बन्ध

प्राज्ञिक लेखनका लागि तर्कमा निहित कार्यकारण सम्बन्ध अपरिहार्य तत्व हो । दावीलाई पुष्टि गर्न तर्क प्रस्तुत गरिन्छ र तर्कलाई पुष्टि गर्न त्यसमा कारण (कज) र कार्य (इफेक्ट) को खोजी गरिन्छ । तथ्यहरू कारण हुन् र निष्कर्षहरू कार्य हुन् । बन्धुका विचारमा तथ्यको व्याख्याका क्रममा कुनै पनि वस्तु, प्रक्रिया र घटनालाई कारण र कार्यका आधारमा जोडिन्छ । यसको कारण के हो ? यस्तो किन भयो ? जस्ता प्रश्नहरू अनुसन्धानका क्रममा गरिने आधारभूत प्रश्नहरू हुन् (२०६५, पृ. ७३) । त्यसै गरी बेली कारण र प्रभाव (कज एन्ड इफेक्ट) का बारेमा भन्छन् : “प्राज्ञिक कार्यमा जहिल्यै पनि कारण र प्रभाव वा परिणामका विचमा सम्बन्ध स्थापित हुन्छ । कारण जनाउने कर्म र भाववाच्यीय क्रियापद (पहिँएको, हासिएको) र संयोजकहरू (कारणले, को कारणले गर्दा, को परिणाम स्वरूप) को प्रयोग गरेर कारण र प्रभावको सम्बन्ध देखाइन्छ (२००६, पृ. ९१) ।” यसरी प्राज्ञिक लेखनमा कार्यकारण सम्बन्ध देखिएका आधारमा नै निष्कर्ष निकालिन्छ ।

प्रमाण/उदाहरण/साक्ष्य/तथ्य/तथ्याङ्क

प्राज्ञिक लेखनमा तर्कलाई पुष्टि गर्न आवश्यक पर्ने तत्वहरूमा प्रमाण/उदाहरण/साक्ष्यहरू हुन् । यसमा तथ्य र तथ्याङ्कहरूलाई पनि समावेश गरिन्छ । यसले तर्क र व्याख्यालाई प्रमाणित एवं सत्यापित गर्ने कार्य गर्दछ । साथै लेखनको विश्वासनीयता बढाउन मद्दत गर्छ । प्राज्ञिक लेखनमा तथ्यको आधारमा नै सत्यको प्रस्थापना गर्न सकिन्छ (सिंह, सन् २०१६, पृ. ९-३६) । प्राज्ञिक लेखनमा विषयवस्तुलाई सामान्यीकरण गर्दा समर्थन र दृष्टान्तका लागि उदाहरणहरू प्रयोग गरिन्छ । उपयुक्त उदाहरणले तर्कलाई बलियो बनाउन सक्छ । पाठकलाई विचार वा दृष्टिकोण बुझ्न पनि यसले मद्दत गर्न सक्छ । बेलीले उदाहरणहरू (एक्जाम्पल्स्) मा विद्यमान हुने विभिन्न पक्षहरूको चर्चा गरेका छन् । उनले उदाहरणहरूको प्रयोगका सम्बन्धमा निम्न पक्षमा जोड दिएका छन् (बेली, २००६, पृ. ११२) :

- (क) विचारहरूलाई ठोस बनाउन उदाहरणहरूको आवश्यकता पर्छ । उदाहरणविनाको लेखन ज्यादै सैद्धान्तिक हुन्छ । यसले विचारहरूलाई बुझ्न सहज बनाउँछ । यसले लेखकका विचारहरूलाई समर्थन गर्छ ।

(ख) उदाहरणहरू प्रस्तुत गर्दा निम्न वाक्यांशहरू (फ्रेजेज्) प्रयोग गर्नुपर्छ :

उदाहरणका लागि, जस्तै, त्यसै गरी, विशेषगरी, यस सन्दर्भमा, यस मामलामा आदि

(ग) उदाहरण प्रस्तुत गर्दा पुनः कथन (रिस्टेट्मेन्ट) पनि गर्न गरिन्छ ।

पुनः कथन अर्थलाई स्पष्ट पार्ने एक प्रकार हो । एउटै मात्र उदाहरणको प्रयोग गरेको भए सानो आकारको वाक्यांशहरू(फ्रेजेज्) को प्रयोग गरिन्छ । यस प्रयोजनका लागि कोष्ठहरूको प्रयोग पनि गर्न सकिन्छ ।

दृश्यमूलक सूचना

विषयवस्तुलाई दृश्यात्मक रूपमा देखाउनु दृश्यमूलक सूचना हो । यस अवस्थामा प्रायः गरेर तथ्याङ्कलाई आरेखहरू (डायग्राम्स्) र लेखाचित्र/आलेख (ग्राफ) मा प्रस्तुत गरिन्छ । यसो गर्दा विषयवस्तु बढी बोधगम्य र स्पष्ट हुन जान्छ ।

तालिकीकरण

अध्ययन विश्लेषणका क्रममा तथ्यहरूको सूची बनाई तालिकामा देखाउने कार्य नै तालिकीकरण हो । यो सामग्री वा तथ्य विश्लेषणका क्रममा बनाइने उपकरण हो । सङ्कलित सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्न ती सामग्रीलाई तालिकामा प्रस्तुत गर्ने गरिन्छ । तालिकाका सहायताले तथ्यको विश्लेषण गर्न र निष्कर्ष निकाल्न सजिलो हुन्छ । यसले तथ्यका धेरै पक्षहरूलाई स्पष्ट पार्छ । समस्याको समाधान खोज्न स्थितिको पहिचान गराउँछ । तथ्यहरूको पूर्वापर सम्बन्ध बुझ्न र निश्चित गर्न सहज हुन्छ । प्राज्ञिक लेखनमा विश्लेषणलाई सहयोग पुर्याउनका लागि आवश्यकतानुसार तालिकाहरू प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । तालिकाहरू एकपक्षीय, द्विपक्षीय, त्रिपक्षीय तथा बहुपक्षीय गरी विभिन्न प्रकारका हुन्छन् (बन्धु, २०६५, पृ. ६९) । अनुसन्धेय विषयलाई तालिकाको आवश्यकता नपर्ने भए तालिकीकरण गरिरहनु पर्दैन ।

परिभाषा/परिभाषीकरण

प्राज्ञिक लेखनमा कम प्रचलित शब्दको प्रयोग भएको भए वा परिभाषा गरेर शब्दको अर्थ स्पष्ट गर्नु पर्ने भए त्यस्ता शब्दलाई परिभाषीकरण पनि गर्नुपर्दछ । बेलीका विचारमा विषयवस्तुको परिचयमा नै सामान्यतया परिभाषा आएका हुन्छन् । प्रत्येक अवस्थामा परिभाषाहरू आवश्यक पर्दैनन् । यदी शीर्षकमा अप्रचलित पद वा पदसमूहहरू समावेश हुन्छन् वा लेखकले विशेष रूपमा कुनै पद (टर्म) प्रयोग गर्न चाहन्छ, त्यस सन्दर्भमा उक्त पदको वास्तविक (इक्याक्टली) अर्थ के हो भन्ने कुरा पाठकलाई स्पष्ट पार्न परिभाषाहरूको आवश्यकता पर्दछ । जब शीर्षकका सम्बन्धमा परिचयहरू लेखिन्छ, त्यसबेला पदलाई व्याख्या गर्न परिभाषाहरू प्रायः उपयोगी हुन्छन् । शीर्षकको अर्थ स्पष्ट रूपमा बुझ्नलाई यसको आवश्यकता पर्दछ (बेली, २००६, पृ. १०९) । प्राज्ञिक लेखनमा यसलाई आवश्यकताअनुसार प्रयोग गर्न सकिन्छ ।

विश्लेषण : वर्णन, व्याख्या, खण्डन, मण्डन, तुलना र व्यतिरेक

प्राज्ञिक लेखनमा विषयवस्तुको विश्लेषण गर्दा आवश्यकता अनुसार तथ्यको वर्णन, व्याख्या गर्नुपर्छ । यसो गर्दा अनावश्यक ढङ्गले वर्णन गर्ने, पाण्डित्य प्रदर्शन गर्ने, पाठकलाई द्विविधामा पार्ने कार्य नगरी वस्तुपरक दृष्टिकोण अपनाउनु पर्छ । आफ्ना दावी लाई पुष्टि गर्न अरूको भनाइको खण्डन मण्डन पनि गर्नुपर्छ । सामग्री विश्लेषणका क्रममा अरूका विचार र आफ्ना विचारका बिच तुलना गरेर र व्यतिरेक देखाएर पनि आफ्नो दावीलाई पुष्टि गर्नुपर्दछ । बौद्धिक-प्राज्ञिक चिन्तन-मनन र विश्लेषण-व्याख्या-विवेचनाजस्ता कार्य गरी सम्बद्ध शोधसमस्याको समाधान तथा खण्डन वा संशोधन र विस्तारसम्म पुग्नुपर्ने हुन्छ (त्रिपाठी, २०६६, पृ. १२०) । प्राज्ञिक लेखनमा विवेच्य विषयको विश्लेषणको क्रममा अनुच्छेद रचनाले पनि निकै महत्त्व राख्दछ । विचारहरूलाई परस्पर सम्बद्ध बनाउनका लागि अनुच्छेदमा वाक्यहरूबिच सङ्गति (कोहेजन) र संसक्ति (कोहेरेन्ट) मिलाउनुपर्छ । हल्टका विचारमा अनुच्छेद (प्याराग्राफ्) एउटा विचारको एकाइ हो (२०१४, पृ. ७२) । अनुच्छेदको आरम्भ गर्दा यसरी, यसबाट, यसकारण, त्यसपछि आदि क्रियायोगी र यो भनाइ, यस्तो कुराले आदि सार्वनामिक विशेषणबाट गर्नु राम्रो मानिँदैन । त्यसै गरी बेलीका अनुसार प्राज्ञिक लेखनका लागि तुलना (कम्प्यारिजन्) प्रायः आवश्यक पर्दछ । लेखनको विषयवस्तुको तुलना गर्न वा तर्कको प्रमाण प्रस्तुत गर्न जुनसुकै रूपमा तुलनाको प्रयोग हुन सक्छ । सबै अवस्थामा तुलनीय विषयलाई स्पष्टसँग व्याख्या गर्न र जति सम्भव हुन्छ त्यति सटीक (एक्युरेट) रूपमा तुलना गर्न यसको जरुरत पर्दछ । विभिन्न तथ्याङ्क (डेटा) का आधारमा विश्लेषण गरेर वा विभिन्न तथ्याङ्कलाई तालिका (टेबल) मा प्रयोग गरेर तुलना गर्ने गरिन्छ (२००६, पृ. १००) । विश्लेषण पक्ष प्राज्ञिक लेखनको मूल भाग भएको हुँदा यसमा लेखक निकै गम्भीर हुनुपर्छ ।

निष्कर्षण र सामान्यीकरण

तथ्यको विश्लेषण गरेर निकालिएको निचोडलाई निष्कर्षण भनिन्छ । प्राज्ञिक लेखनका तत्वहरूमा तथ्यको व्याख्या र विश्लेषण गरेर निष्कर्ष निकाल्ने कार्य नै सबैभन्दा महत्वपूर्ण हुन जान्छ । तथ्यमा आधारित भएर, हडबड नगरिकन, स्वीकृत सैद्धान्तिक विधिमा आधारित भएर, पूर्वाग्रही नभई, वस्तुनिष्ठ रहेर निष्कर्षण गर्नुपर्छ । तथ्यको निष्कर्षलाई अन्य समान स्थितिमा पनि लागु गर्न सकिने गरी व्यापकता प्रदान गर्ने रूप दिनु नै सामान्यीकरण हो । यो विशिष्ट र जटिल प्रकृतिको हुन्छ । प्राज्ञिक लेखनबाट प्रस्तुत गरिएको निष्कर्षको सामान्यीकरणबाट कुनै अर्को सामान्य सिद्धान्त उत्पन्न हुन सक्छ, र त्यो अन्य त्यस्तै परिस्थितिमा प्रयोग गर्न सकिन्छ । बेली (२००६, पृ. ११६) का भनाइअनुसार विषयवस्तुको परिचय दिन प्रायः सामान्यीकरण (जेनेरलाइजेसनस्) को प्रयोग गरिन्छ । यी शक्तिशाली भनाइहरू हुन् किनभने विषयवस्तु बुझ्नलाई यी सरल र सजिला हुन्छन् । तर यिनीहरूको प्रयोग गर्दा निकै ख्याल गर्नुपर्छ । ज्यादा सरलता र असत्यताबाट जोगिनुपर्छ । यो सटीक (एक्युरेट) र स्वीकारयोग्य हुनुपर्छ, प्रमाण र अनुसन्धानद्वारा समर्थन हुन नसक्ने सामान्यीकरण गर्नबाट जोगिनुपर्छ (एभोइड) । प्राज्ञिक लेखनको चुरो कुरा नै निष्कर्ष हो । यसले नै लेखलाई मूल्यवान् बनाउने गर्दछ ।

उद्धरण तथा सन्दर्भसामग्री

प्राज्ञिक लेखनमा तर्कका माध्यमबाट पुष्टि गरिएको दावीलाई विश्वसनीय बनाउन र सत्यापन गर्न अन्य व्यक्तिहरूका सम्बन्धित भनाइहरू पनि प्रस्तुत गर्नुपर्छ । यसो गर्दा प्रत्यक्ष कथनको प्रयोग, भावानुवाद/अप्रत्यक्ष कथन गरेर (प्याराफ्रेज) वा सारांशीकरण गरेर अत्यावश्यक ठाउँमा उद्धरणको प्रयोग गरिन्छ । उद्धरणको प्रयोग नगरी अरूका विचारहरूलाई आफ्नै विचार जस्तो गरेर प्रस्तुत गर्दा प्राज्ञिक लेखनमा भावहरण (प्लेगियारिजम्) गरेको ठहर्छ । बन्धुका विचारमा यसलाई लेखन-तस्करी भनिन्छ (२०६५, पृ. ८४) । यो प्राज्ञिक लेखनमा प्रायः पाइने गरेको तर गर्नु नहुने गल्ती हो । यसलाई बौद्धिक चोरी पनि भनिन्छ ।

अध्ययनका क्रममा उद्धृत गरिएका सामग्री र अवलोकन गरिएका सम्पूर्ण सामग्रीको सूची सन्दर्भसामग्री हुन् । प्राज्ञिक लेखनमा प्रस्तुत गरिएका उदाहरण र प्रमाणहरूको स्रोत खुलाउन उद्धृत सामग्री वा सन्दर्भसामग्री विवरण पनि दिनुपर्छ, नत्र लेखनको विश्वासनीयता र वैधता रहँदैन । प्राज्ञिक लेखनमा सन्दर्भ स्रोतको प्रयोग गर्दा पाठभित्रै उद्धृत सामग्रीको सङ्केत गरिन्छ र निर्धारित ढाँचाका आधारमा प्राज्ञिक आलेखनका अन्त्यमा उद्धृत गरिएका सामग्रीहरूको सूची राखिन्छ । त्यसलाई सन्दर्भसामग्री (रेफरेन्स वा वर्क्स साइटेटड) भनिन्छ । यस कार्यका लागि एम.एल.ए (लेखक पृष्ठ) र ए.पि.ए. (लेखक मिति) पद्धति बढी प्रचनमा रहेका छन् ।

निष्कर्ष

लेखनका विविध रूपहरू मध्ये प्राज्ञिक लेखन सिर्जनात्मक लेखनको व्यतिरेकमा देखिने पूर्णतः औपचारिक वस्तुपरक लेखन हो । प्राज्ञिक लेखन छायातुल्य लेखन कला हो, जसअर्न्तगत सानो आकारको शोध आधारित आलेख र बृहत् आकारको शोधप्रतिवेदन दुवै पर्दछन् । सानो आयामको आलेख र बृहत् आयामको शोधप्रतिवेदन दुवैमा प्राज्ञिक लेखनका मूलभूत अभिलक्षणहरू समाविष्ट हुनैपर्छ । प्राज्ञिक लेखन एक उच्च बौद्धिक कार्य हो जसका माध्यमबाट कुनै न कुनै प्राज्ञिक जिज्ञासाको प्रामाणिक समाधान खोजिन्छ । यसका लागि आफ्नो दावीलाई पुष्टि गर्न उपयुक्त स्थानमा अरूका विचारहरूको उद्धरण गरेर लेखनलाई प्रामाणिक बनाइन्छ, त्यस्ता विचारहरूको खण्डन मण्डन समेत गरिन्छ । प्राज्ञिक लेखनमा अरूका विचारहरू प्रस्तुत गर्दा भावहरणबाट बच्नुपर्छ । विवेच्य विषयको वर्णन गर्दा प्रमाण वा साक्ष्य उपलब्ध गराउनुपर्छ । कुनै विषयमाथि निकालिएको निष्कर्ष प्रमाण वा साक्ष्यका आधारमा हुने हुनाले सन्तुलित निर्णय दिनका लागि सम्बन्धित सन्दर्भित स्रोतहरूको अध्ययन गरिएको हुनुपर्छ । यसरी लेखनकार्य प्राज्ञिक स्तरीय हुनका लागि शीर्षक चयन, समस्था कथन/प्राज्ञिक प्रश्न/जिज्ञासा, प्राज्ञिक प्रस्थापना/दावी/प्राक्कल्पना, अध्ययन विधि र सैद्धान्तिक अवधारणात्मक ढाँचा/प्रारूप, तर्क (आर्गुमेन्ट), कार्यकारण सम्बन्ध, प्रमाण/उदाहरण/साक्ष्य/तथ्य/तथ्याङ्क, दृश्यमूलक सूचना, तालिकीकरण, परिभाषा/परिभाषीकरण, विश्लेषण (वर्णन, व्याख्या, खण्डन, मण्डन, तुलना र व्यतिरेक), निष्कर्षण र सामान्यीकरण र उद्धरण तथा सन्दर्भसामग्री जस्ता तत्व वा उपकरणहरूको समुचित उपयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

सन्दर्भ सूची

- कोइराला, कुमारप्रसाद (२०७०). शोधलेख लेखन . अपरा, १ (१), पृ. १४-२३ ।
- चालिसे, नारायण (२०७३). शोध सिद्धान्त र प्रतिवेदन लेखन . कृति पौडेल ।
- त्रिपाठी, वासुदेव (२०६६). साहित्य-सिद्धान्त : शोध तथा सृजनविधि . पाठ्य सामाग्री पसल ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (सम्पा.). (२०५०). नेपाली बृहत् शब्दकोश . नेपाल राजकीय प्रज्ञाप्रतिष्ठान ।
- बन्धु, चूडामणि (२०६५). अनुसन्धान तथा प्रतिवेदन लेखन . (दो.सं.). रत्न पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि (२०७४). प्राज्ञिक लेखन तथा सम्पादन . विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल्, खगेन्द्रप्रसाद (२०५२). शोधविधि . साभ्ना प्रकाशन ।
- सिंह, उदयभानु (सन् २०१६). अनुसन्धानका स्वरूप . अनुसन्धान स्वरूप और आयाम . उमाकान्त गुप्त र बजरतन जोशी. (सम्पा.). वाणी प्रकाशन, पृ.९-३६ ।
- Bailey, S. (2006). *Academic Writing: A handbook for International Students*. Routledge.
- Greene, S. & Lidinsky, A. (2012). *Inquiry to Academic Writing : A Text Reader*. Bedford/st.Martin.
- Haylot, E (2014). *Elements of Academic Styl, Writing for the Humanities*. Columbia University press.
- Lunsford, A. A., Ruskiewich J. J., & Walters, K. (2016). *Everything's an Argument with Readings*. A Macmillan Education Imprint.
- Swales, J. M. & Feak, C. B. (2012). *Academic Writing for Graduate Students*. (3rd Edition). University of Michigan press.